

SZOCIOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET

1014 Budapest, Úri u. 49.

Tel: 224-6740, fax: 224-6741

E-mail: h8756tam@ella.hu; honlap: www.socio.mta.hu

2005. évi tudományos beszámoló

I. A kutatóhely feladatai a beszámolási évben

Az elmúlt évekhez hasonlóan a szociológiai kutatást a nagy projektek, ezek között is elsősorban a nemzetközi kutatások és a stratégiai munkák köré rendel adatfelvételek uralták. 2005-ben kiemelten kezelték az államigazgatás elemzési szükségleteit, és a Nemzeti Fejlesztési Tervvel kapcsolatos részfeladatok számos szakszociológiai területen fontos témaként jelentek meg.

II. Az év folyamán elért kiemelkedő kutatási eredmények, azok társadalmi (gazdasági) hasznossága

A *kockázattal és a környezettel* kapcsolatos vizsgálatoknak négy kulcstémája emelhető ki: a társadalmi részvétel, az adaptáció a nagy környezeti változásokhoz, a közösségek sebezhetőségének problémája és mindennek a térszerkezeti metszete, mindenekelőtt a várospolitikákban. A társadalmi részvétellel kapcsolatos problémák a civil társadalom és a technológia, illetve a modern szaktudás közéleti működésének kérdéseit érintik. Fontos eredmény a szaktudás és a laikus tudás közötti különbségek feloldása és annak bemutatása, hogy a döntésekben érintett csoportokban felhalmozódott tapasztalati tudás (tacit knowledge) miként működik a környezeti konfliktusok kezelésénél. Az adaptáció problémái a fenntartható fejlődés, mindenekelőtt a fenntartható fogyasztás és a jövő generációk jogainak megfogalmazása metszetében váltak érdekessé. A sebezhetőség problémája, amellyel az intézet az ENSZ Egyetemmel közös projektben foglalkozott, elsősorban az árvízi tematikát használja empirikus anyagul. Fontosabb felismerésnek számít e területen, hogy a kapcsolati hálók minősége az anyagi erőforrásoknál sok tekintetben fontosabb szerepet játszik a közösségek, vagy egyének kockázatkezelési képességében. A térszerkezeti kutatásokból a legfontosabb a várostérségekre vonatkozó nagy konfliktusprojekt, amely az NKFP-5 része, s amelynek nagy empirikus adatfelvételére 2005-ben került sor.

A *technológiával és a tudásgazdasággal* kapcsolatos projektjeik négy irányban folytak. Empirikus adatfelvételt végeztek a globalizáció és az információs technológiák együttes hatásáról a magyar társadalomszerkezetre. Ennek eredményeként elkülönítették az infoglobalistákat, akik mindkét hatást pozitívan élik meg, illetve dolgozzák fel. Ezek a magyar társadalom mintegy egyötödét tehetik ki és kétharmaduk Budapesten vagy az Észak-Dunántúlon él. A másik kutatási irány a kutatói utánpótlás problémáival foglalkozott. Bemutatták, hogy a magyar doktorandusz-képzés fogyatékoságaiból, illetve alulfejlettségéből következően 2015 táján a természettudományi és műszaki területeken igen jelentős olyan kutatóhiány léphet fel, amely az egész innovációs rendszerben jelentős zavarokat okozhat. Egy befejeződő EU-kutatásban a tranziens munkaerőpiacokkal foglalkoztak és megállapították, hogy a tanulás–munka–

nyugállomány életperiódusok felszabdolásával és összeillesztésével jelentősen rugalmasabbá tehető a munkaerőpiac, és ott olyan új munkahelyek is létrejönnek, amelyekkel a hagyományos modellek nem számolnak.

Forgatókönyveket dolgoztak ki a tudástársadalom magyarországi fejlesztésére a következő évtizedekben. Ezekből egyértelműen következik, hogy az állami beavatkozás lehetőségei elsősorban a lemaradó csoportok felzárkóztatásában és szakképzésében, másrészt a magyarországi intellektuális csúcsteljesítmények nemzetközi forgalmazásában ragadhatók meg.

A *munka- és szervezetszociológiai kutatások* az új technológia, a tanulószervezetek, a vállalati tudás és a kapitalizmusok sokféleségének metszeteire összpontosulnak. E vizsgálatok két legfontosabb eredménye egyfelől a vállalati tanulás folyamatainak részletes elemzése, s annak bemutatása, hogy a különböző tudástípusok terjedésében a különböző szervezetek hogyan kooperálnak. A nemzeti kapitalizmusokra vonatkozó munkák megmutatták, hogy a homogén, tankönyvi kapitalizmusmodellek helyett a kapitalizmusnak milyen nemzeti variánsai jelentek meg a rendszerváltó országokban. Vizsgálják, hogy a neoliberális különböző változatainak nemzeti kiszerelése milyen következményekkel járt az egyes társadalmakban, illetve azt, hogy a korporativizmus milyen formákban jelentkezett önálló formációként. Foglalkoztak a szervezeti hálózatokkal, a szervezeti paradigmák és az innováció kapcsolatával is. Ezek a munkák, amelyek részben szintén EU-s projektekhez kapcsolódtak, bemutatják az innováció technológiai és humán változatainak összefonódását, rendszerkénti működését is.

Az intézet egyik hagyományos kutatási területe a *szociális szerepek és politikák* vizsgálata. Itt három altémában jelentkeztek eredmények. Az egyik hagyományos kutatási területen, a romapolitikában az intézeti munkák fontos politikai dimenziót is megjelenítettek. Bemutatták, hogy miként formálódik a roma közpolitika, és ennek milyen kapcsolata van a jóléti állam feltételezett és tervezett reformjával, ezen belül vizsgálták a jóléti újraelosztás rejtett etnikai vonatkozásait. A romapolitika hagyományos iskolai diszkriminatív elemeinek vizsgálata mellett kiemelt fontosságot tulajdonítottak két más területnek: a gyermekvédelemnek és az egészségügynek is. A magyar romakutatáson belül – úttörő módon – 2005-ben vizsgálatokat kezdtek a magyar, a szlovák és a cseh romapolitika összehasonlítására is. Ezen a kutatási irányon belül foglalkoztak a szociológiai kutatás olyan hagyományos témáival is, mint a családkezelés politikája, az apaszerepek, az AIDS-prevenció a nemi különbségek kulturális meghatározottsága. Ebbe az irányba illeszkednek azok a nemzetközileg is elismert kutatások, amelyek az időskorúakra vonatkoznak.

A *kultúrakutatásban* a magaskultúra hazai politikai erőteréről (stúdiósínházak, budapesti galériák) és mindenekelőtt azokról a városi kulturális önképekkel foglalkozó vizsgálatokról érdemes szólni, amelyek az Európai Kulturális Főváros 2010-es pályázathoz kapcsolódtak. Itt olyan mozgalmak, értelmiségi csapatok, koncepciók megjelenését érhetjük tetten, amelyek újraszínezik a magyar régiókat, vidéki nagyvárosokat, és ily módon a következő évek hazai közbeszédének is fontos tárgyát fogják jelenteni. A kulturális szegénység kutatások kimutatták a jelenség területi különbségeit, de legfontosabb következtetések a kultúra szerkezeti átalakulására vonatkoznak. Az intézet két olyan nagy projektben vett részt, amelynek dimenziói meghaladták a hagyományos intézeti műhelystruktúráját. Elvégezték az *Európai Társadalmi Adatfelvétel* (European Social Survey) 29 országra kiterjedő második felmérési körét, amelyet Magyarországon az intézet a TÁRKI-val és a PTI-vel együtt koordinál. Ennek a kutatásnak az eredményei a magyar empirikus társadalomtudomány egyik legfontosabb adatbázisává válnak. A

MEH megbízásából az intézet a bázisa annak a projektnek, amely Magyarország 2015-ös jövőképét fogalmazza meg az EU számára, politológusok, közgazdászok, irányítási szakemberek, oktatási és környezetvédelmi szakértők bevonásával.

2005-ben 5 EU projektet zártak le és 3 újban nyertek el pályázatokat. Befejeztek egy NATO projektet (a kockázatkezelésről) és elindítottak egy újabb nagy munkát az ENSZ Egyetemmel.

III. Hazai kapcsolatok és pályázatok

Az intézet munkatársai szinte valamennyi nagy egyetemen tanítanak a posztdoktori képzésben, de ezen kívül alkalmazottak, vagy óraadók főiskolai karokon (ELTE, Budapesti Corvinus Egyetem, BMGKE. DE, SZE, PE, SZIE stb.) is. 2005-ben intézeti munkatársak egyetemi tanárként dolgoztak a Magyar Iparművészeti Egyetemen, az ELTE Kulturális Antropológia Szakán, a Debreceni Egyetemen, a Székesfehérvári Kodolányi Főiskolán, a Corvinus Egyetemen és a BMGE-n. Tovább működik a Pécsi Tudományegyetemmel 2002- ben kötött egyezményük és a korábbi években indított nyári egyetemi programok (szerb, szlovák, ukrán, horvát és lengyel projekteken) is folytatódnak.

Az intézet munkatársai részt vesznek különböző szakmapolitikai testületekben, szakbizottságokban:

- MTA Szociológiai Bizottság (elnök is);
- MTA Településtudományi Bizottság (elnök is);
- MTA Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság;
- MTA Doktori Tanácsa Szociológiai Szakbizottság;
- MTA IX. Osztály: Szervezés-, Vezetéstudományi Szakbizottság (elnök is);
- OTKA Szociológiai Szakbizottság;
- OTKA Posztdoktori Pályázat Kuratóriuma;
- OTKA Bólyai Ösztöndíj Pályázat Kuratóriuma;
- Magyar Akkreditációs Bizottság Szociológiai Szekció;
- Magyar Szociológiai Társaság vezetőségi tagság (az egész Titkárság mőködtetése);
- Rézler Gyula Kuratórium;
- Magyar Kulturális Antropológiai Társaság;
- MTA Elnöki Bizottság az e-kormányzásról;
- A Kormány Tudománypolitikai és Technológiapolitikai Tanácsadó Testülete;
- Central European Research Area Egyesület;
- UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság;
- EU ENABLE-AGE magyarországi koordinátor;
- KVVM–MTA VAHAVA Tudományos Tanács tagja;
- TIT Elnökség;
- OECD Nuclear Energy Agency Radioactive Waste Management Committee szakértő;
- United Nations University Institute for Environmental Health and Security szakértő;
- Nemzeti Környezetállapot Értékelési Program (KÉP) Társadalmi Munkacsoport vezetője.

Az intézet kutatói közel egy tucat társadalompolitikai irányultságú alapítvány, közöttük országos és multinacionális vállalatok által vezetettek kuratóriumainak tagjai. A szakmai jelenlét fontos elemei az intézetben szerkesztett periodikák:

- KÉK,
- Társadalomkutatás,
- Módszertani Füzetek,

- East Central Europe/l'Europe du Centre-Est,
- Working Paper sorozat.

Az államigazgatás szervei közül 2005-ben az intézet kapcsolatban állt a Külügyminisztérium Európa-projektjeivel, a Gazdasági Minisztériummal, az Oktatási Minisztériummal, az egészségügyi tárcával, a Környezetvédelmi Minisztériummal és a MEH-hel.

IV. Nemzetközi kapcsolatok és pályázatok

Az intézet bevételeinek 2005-ben több mint 40%-a származott részben vagy teljesen nemzetközi projektekből. Ezek többsége a technológiapolitikához, a környezetpolitikához és a szociálpolitikához kapcsolódik. Az 5. EU Keretprogramnak 2005-ben még 6 programja futott az intézetben, ebből három befejeződött. 2005-ben három új EU-projektet nyertek el. Kiemelendő még a Japán Alapítvány segítségével létrehozott öregprogram, a Wisconsini Egyetemen közös HIV/AIDS megelőző program, a IIASA (Laxenburg, Ausztria) kockázat projektje, a CNRS-szel, az Orosz, a Lengyel, az Ukrán, az Örmény és a Román Tudományos Akadémiákkal mőködtetett kétoldalú csereprogramok és az egyre több ágon kibontakozó együttmőködés a nagy berlini társadalomtudományi intézettel, a WZB-vel. Az intézet tagja egy prágai székhelyő közép-európai társadalomkutató doktoranduszképző hálózatnak. Kitejesedett együttmőködésük az ENSZ Egyetem Környezetpolitikai Intézetével (Bonn) és folytatódik az UNESCO Globális Vízprogramjával (Párizs). Aktívan bekapcsolódtak a Soros Alapítvány olyan programjaiba, amelyekkel a nagy poszt-szovjet egyetemeken a társadalomtudományi képzés reformját támogatják. Így közremőködtek a szentpétervári, a lvovi, a harkovi és a kisinyovi reformokban.

V. Az év folyamán megjelent fontosabb publikációk

Könyvek

1. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Tárgyak szimbolikája. Új Mandátum, Budapest, 2005, 246.
2. Kiss Szabolcs: Elmeolvasás. Új Mandátum, Budapest, 2005, 156.
3. Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Új Mandátum, Budapest, 2005, 584.
4. Rozgonyi Tamás – Jávor István: Hatalom, konfliktus, kultúra. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Kerszöv, Budapest, 2005, 433.
5. Szalai Júlia: A jóléti elosztás információs bázisa. ATA, Budapest, 2005, 105.
6. Takács Judit (szerk.): A lélek mőtétei. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005.

Tanulmányok

7. Tamás Pál: Tudás a magyar társadalomban, 2015. Kritika 2005/12, 20–23.
8. Tamás Pál: A cigánykérdés Európában. Elemző 2005/1, 120–140.
9. Tamás Pál: Kutatási brókerek – társadalomtudományi szakértés és az új tudománypolitika. Magyar Tudomány 2005/11, 1385–1398.
10. Tamás Pál – Csizmady Adrienne – Ferencz Zoltán – Schmidt Andrea: Kompetenciák a magyar kutatás-fejlesztésben és a tudományos életpályák (2005–2015). In: A magyar tudomány a gazdaságért és a társadalomért. A Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai

- kutatások főbb eredményei (2004–2005) I. kötet (Társadalomtudományok). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2005, 62–80.
11. Tamás Pál – Ferencz Zoltán: Globalizációs és információs társadalmi hatások a magyar társadalomszerkezetben. In: A magyar tudomány a gazdaságért és a társadalomért. A Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményei (2004–2005) I. kötet (Társadalomtudományok). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2005, 22–38.
12. Vári Anna: Kockázat, elővigyázatosság és társadalmi részvétel a radioaktív hulladékkezelésben. In: Mosoniné Fried Judit és Tolnai Márton (szerk.): A tudományon kívül és belül. Tanulmányok a társadalom és a tudomány kapcsolatáról. MTA KSZI, Budapest, 2005, 109–136.

VI. Az intézet tudományos teljesítményének főbb mutatói

Az igazgató neve: Tamás Pál

Intézeti átlagléttszám: 54 ebből kutató: 44

Publikációk

Az év folyamán megjelent összes publikáció száma: 229

Könyv: 54

monográfia 13	magyarul: 11	idegen nyelven: 2
szerkesztett kötet: 25	magyarul: 10	idegen nyelven: 15
egyéb kötet: 16	magyarul: 9	idegen nyelven: 7

Tanulmány, cikk: 95

Hazai tudományos folyóiratban 31	magyarul: 29	idegen nyelven: 2
idegen nyelven külföldi folyóiratban: 0		
Tanulmánykötetben: 63	magyarul: 42	idegen nyelven: 21
Lexikoncikk 1	magyarul: 1	idegen nyelven: 0

Tudományos ismeretterjesztő írás össz. 80 magyarul: 61 idegen nyelven: 19

Hivatkozás (bibliográfiai adat nélkül)

Összes hivatkozás száma magyarul: 0 idegen nyelven: 0

Részvétel a tudományos életben:

Tudományos előadások száma összesen: 91 ebből nemzetközi: 57

Tudományos rendezvény szervezése összesen: 12 ebből nemzetközi: 6

Szakértői tevékenység:

egyéni szaklektori vélemény összesen: 7	ebből külföldön: 5
opponensi vélemény összesen: 10	ebből külföldön: 0
egyéb szakértői vélemény: 25	ebből külföldön: 5

Részvétel tudományos testületben:

elnöki tisztség összesen: 4	ebből külföldön: 4
tagság összesen: 36	ebből külföldön: 10

Tudományos fokozat, ill. cím megszerzése: PhD: 0 MTA doktora: 1

Felsőoktatásban végzett tevékenység:

Felsőoktatási tevékenységet végző munkatársak száma¹⁰: 11
Ebből doktori iskolában oktatók száma: 3 Doktori iskolát vezetőik száma: 2
Elméleti kurzusok száma¹¹: 5 Gyakorlati kurzusok száma : 6

Pályázati adatok:

OTKA-témák száma: 9 A támogatás összege: 15 M Ft
OM NKTH-pályázat témáinak száma: 6 A támogatás összege: 29 M Ft
Nemzetközi pályázatok száma: 16 A támogatás összege: 89 M Ft
Ebből EU-forrásból: 10 A támogatás összege: 61 M Ft
Egyéb¹² pályázati témák száma: 45 A támogatás összege: 153 M Ft